

מאיירס - ג'וינט - מכון ברוקדייל
MYERS - JDC - BROOKDALE INSTITUTE
مايرس - جوينت - معهد بروكديل

מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

תמצית מחקר

התכנית הכוללנית לילדים יוצאי קווקז בגיל הרך ולהוריהם

יואה שורק ♦ דורי ריבקין

המחקר נערך ביוזמת עמותת אשלים ומומן בסיועה

דוח מחקר

תמ-33-10

פרסומים נוספים של מכון ברוקדייל בנושא זה:

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; ואזן-סיקרון, ל'; לוי, ד'. 2008. **תכנית נוער עולה- מסיכון לסיכוי – ממצאי מחקר ההערכה**. דמ-515-08.

קינג, י'; אלנבוגן-פרנקוביץ, ש'; שורק, י'; דולב, ט'. 2005. **השתלבות יוצאי קווקז בישראל: צרכים, מדיניות ואתגרים לעתיד: תמצית מחקר**. תמ-24-05.

קינג, י'; אלנבוגן-פרנקוביץ, ש'; שורק, י'; דולב, ט'. 2005. **השתלבות יוצאי קווקז בישראל: צרכים, מדיניות ואתגרים לעתיד**. דמ-394-05.

אלנבוגן-פרנקוביץ, ש'; קונסטנטינוב, ו'; לוי, ד'. 2004. **קליטת בני נוער יוצאי אזור הקווקז: ממצאים ממחקר מעקב**. דמ-438-04.

להזמנת פרסומים נוספים ניתן לפנות למאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, גבעת הג'וינט, ת"ד 3886, ירושלים 91037, טל' 02-6557400, פקס: 02-5612391, דואר אלקטרוני: brook@jdc.org.il. ניתן לעיין בדוחות ללא תשלום באתר המכון: www.jdc.org/brookdale

דברי תודה

נבקש להודות לכל האנשים שאפשרו את ביצוע המחקר :

תודה מיוחדת לסיננה גולן, שהייתה מנהלת התכנית הכוללנית מטעם אשלים, ולדבורה פריד, לשעבר ראש תחום הגיל הרך באשלים. תודה מיוחדת גם ליושבות הראש היישוביות: ענת לרנר, מנהלת המרכז לגיל הרך מטעם עמותת גוונים בשדרות; יעל שגב, מנהלת המרכז לגיל הרך מטעם אגף החינוך באור עקיבא; ורונית יריב, רכזת הגיל הרך במתנ"ס בקריית ים, על נכונותן להקדיש לנו מזמןן במהלך המחקר.

תודה לחברי ועדות ההיגוי היישוביות, שאפשרו לנו לצפות בישיבותיהם, ושיתפו אותנו בידע שלהם על הפעלת התכנית הכוללנית.

תודה למנהלי התכניות ולחברי הצוותים. תודה גם להורי הילדים המשתתפים בתכניות ששיתפו אותנו בחוויות שלהם מההשתתפות בתכנית.

תוכן העניינים

1	1
1	2
2	3
3	4
4	5
4	6
5	7
7	8
8	9
9	סיכום
10	ביבליוגרפיה
11	נספח

1. הרקע לתכנית

יהודי קווקז עלו לישראל ממדינות שונות, בהן אזרביג'אן צ'צ'נייה ודגאסטן. כ-12,000 נפש הגיעו לישראל בשנות השבעים ובתחילת שנות השמונים, וכ-60,000 נפש - במהלך שנות התשעים, במסגרת גל העלייה מברית המועצות לשעבר. יוצאי קווקז, שחיו לפני עלייתם בקהילה מסורתית בעלת אורחות חיים ייחודיים, התרכזו בארץ ביישובים שבהם היו קהילות של יוצאי קווקז. לאחר עלייתם התמודדו העולים עם קשיי קליטה רבים יותר מאלה שעמם התמודדו שאר יוצאי ברית המועצות לשעבר. מחקרים שנערכו בשנות התשעים על קליטתם של יוצאי קווקז לימדו על צורך בסיוע בחינוך, בהשכלה גבוהה, בפיתוח מנהיגות ועוד (קינג, 1998). בחינת הצרכים של עולי קווקז ושל המדיניות לסיוע בקליטתם העלתה כי לעומת קבוצות גיל אחרות, יוצאי קווקז בגיל הרך קיבלו מעט מענים, יחסית. לא היו תכניות לאומיות המיועדות ליוצאי קווקז בגיל הרך ולא הייתה הקצאה מיוחדת של תכניות או של תשומות לימודיות נוספות לילדים אלה מטעם משרד החינוך (קינג, אלנבוגן-פרנקוביץ', שורק ודולב, 2005). כדי לענות על צורכי אוכלוסייה זו הומלץ לפתח תכניות העשרה שיאפשרו לילדים לרכוש מיומנויות להשתלבות במערכת החינוך; לסייע להורים להתמודד עם הדרישות במסגרות החינוך; להכשיר את הצוות במסגרות החינוך לעבוד עם יוצאי קווקז ולהתמודד עם צורכיהם הייחודיים (של הילדים ושל ההורים) תוך רגישות-תרבותית. עוד הומלץ להפיץ מידע על הפעילויות הקיימות לילדים ולהורים בגיל הרך, להנגיש את השירותים ליוצאי קווקז ולשפר את שליטתם של הילדים ושל הוריהם בעברית.

2. תיאור התכנית

לאור האתגרים הללו, החליטה עמותת אשלים להפעיל תכנית כוללת לילדים יוצאי קווקז בגיל הרך ולהוריהם. התכנית הכוללת פעלה על בסיס יישובי, ובמסגרתה הופעלו תכניות שונות, בהכוונת ועדת ההיגוי המקומית.

מטרות התכנית

1. תמיכה בהורים ומתן העשרה, כדי לסייע להם בגידול ילדיהם הצעירים בחברה הישראלית;
2. פיתוחן והפעלתן של תכניות בתחום אוריינות ושפה, כדי לשפר את הישגיהם של יוצאי קווקז בגיל הרך בתחום זה;
3. הטמעת גישה רגישת-תרבות בקרב אנשי המקצוע העובדים עם אוכלוסיית העולים, כדי לשפר את דפוסי התקשורת והעבודה בין נותני השירותים לקהילת יוצאי קווקז, תוך התמקדות באינטראקציה סביב מתן מענים לצורכי ילדים בגיל הרך.

התארגנות יישובית

התכנית הכוללת פעלה כתכנית פיילוט בשנים תשס"ד-תשס"ז (2004-2007) ביישובים אור-עקיבא, שדרות וקריית ים, שבהם יותר מרבע מהאוכלוסייה הם יוצאי קווקז. בכל יישוב זוהה השירות שיוכל לרכז את פעילות התכנית, להיות שותף למימונה ולמנות נציג שישימש יושב ראש לוועדת ההיגוי ביישוב: באור עקיבא נבחר אגף החינוך בעירייה, בשדרות נבחרה עמותת גוונים, ובקריית ים נבחר

המתנ"ס. בכל יישוב מינו שלושת גופים אלה את רכזת השירותים לגיל הרך לכהן כיושבת הראש היישובית ותפקידה הראשון של כל אחת מהן היה להקים ועדת היגוי ביישוב. באור-עקיבא ובשדרות התבססה ועדת ההיגוי על ועדה קיימת לגיל הרך, ובקריית ים הוקמה ועדת היגוי חדשה לצורך התכנית הכוללנית עבור ילדים יוצאי קווקז בגיל הרך.

עם תחילת פעילותן של ועדות ההיגוי היישוביות, נערך בכל יישוב מיפוי צרכים, על סמך נתונים על היקף אוכלוסיית יוצאי קווקז בגיל הרך ועל סמך שיעור ההשתתפות במסגרות היום ובתכניות ההעשרה למיניהן. במקביל נערכו קבוצות מיקוד עם אימהות, אבות וסבתות לילדים בגיל הרך.

התכניות שהופעלו במסגרת התכנית הכוללנית

על סמך מיפוי הצרכים בחרה כל אחת מוועדות ההיגוי את התכניות שרצתה לכלול בתכנית הכוללנית ביישוב שלה. התכניות נחלקות לשלושה סוגים: תכניות הדרכה לאנשי מקצוע, תכניות אוריינות ושפה ותכניות המשלבות הדרכה להורים והעשרה לילדים. מקצתן מופעלות בגני ילדים ובמעונות יום ומקצתן מופעלות כתכניות פנאי והעשרה בשעות הבוקר או אחר הצהריים; מקצתן פונות רק לילדים ולהורים יוצאי קווקז ומקצתן גם לילדים ולהורים באוכלוסייה הכללית. בכל אחד מיישובי התכנית, פעלו 4-5 תכניות, כמפורט בלוח 1.

לוח 1: התכניות שהופעלו במסגרת התכנית הכוללנית ליוצאי קווקז בגיל הרך

הדרכה לאנשי מקצוע	אוריינות ושפה	הדרכה להורים והעשרה לילדים	
השתלמות לגננות בנושא רב תרבותיות מעגן	התחלה מבריקה	קט גן צהרון	אור עקיבא
השתלמות לגננות בנושא רב תרבותיות סדנה לפיתוח והטמעת גישה רב תרבותית	אוריינות באמצעות דרמה	ליטף	קריית ים
השתלמות לגננות בנושא רב תרבותיות	שפ"ע בגן	חוויה במשחקייה בוקר של אהבה הקן – מלידה להורות	שדרות

תיאור מפורט של כל התכניות מופיע בנספח, עמ' 11

3. מחקר ההערכה

מטרות ההערכה

1. תיאור יישום התכנית: התשתית הארגונית של התכנית; ועדות ההיגוי ומובילי התכנית; יושבות הראש היישוביות ומנהלת התכנית מטעם אשלים
2. תיאור המודל הכוללני שהתקבל בשלושת היישובים
3. הערכת פעילותן של תכניות נבחרות מבין התכניות המרכיבות את המודל הכוללני בכל אחד מהיישובים: תכניות ההכשרה לאנשי המקצוע, בתכניות האוריינות והשפה ותכניות העשרה לילדים והדרכה להורים

שיטת המחקר

פלי מחקר איכותניים. נערכו ראיונות עומק פתוחים עם יושבות הראש היישוביות, עם מנהלת התכנית מטעם אשלים, עם חברים בוועדות ההיגוי היישוביות, עם רפזות התכניות ועם הגנות המתגברות, עם הורים שילדיהם משתתפים בתכניות ההעשרה ועם הורים משתתפים בתכניות ההדרכה. בנוסף לכך נערכו קבוצות מיקוד של גנות-האם ושל הגנות המתגברות שהפעילו את התכנית "התחלה מבריקה", של משתתפי הסדנה לאנשי המקצוע להטמעת גישה רגישת-תרבות, ושל הורים שילדיהם השתתפו בתכנית "אוריינות באמצעות דרמה" בקריית ים.

כלי מחקר כמותיים. שאלונים למשתתפות בהשתלמות לגנות בנוגע להטמעתה של גישה רגישת-תרבות; שאלונים לחברי ועדות ההיגוי היישוביות. כמו כן, נעשה שימוש במידע כמותי מההערכה הפנימית של תכניות האוריינות והשפה בשלושת היישובים.

להלן סיכום הממצאים והתובנות מהערכת התכנית הכוללת בשלושת היישובים.

4. תפקודה של התשתית הארגונית של התכנית

מנהלת התכנית מטעם אשלים הובילה את תהליכי התכנון וההפעלה של התכנית הכוללת בשלושת היישובים, תוך כדי קיום קשר אינטנסיבי עם יושבות הראש היישוביות. לדברי המרואיינים, היא הייתה מעורבת מאוד בתכנית. היא נכחה בכל מפגשי ועדות ההיגוי היישוביות, יצרה קשרים אישיים עם כל נותני השירותים והכירה היטב את פרטי התכנית בכל יישוב. בכך היא עודדה גם את נותני השירותים ביישובים להיות מעורבים מאוד בתכנית. כמו כן, ציינו המרואיינים את האמפתיה ואת הסקרנות שלה כלפי קהילת יוצאי קווקז.

יושבות הראש היישוביות היו אחראיות על תכנון הפגישות של ועדות ההיגוי, בשיתוף עם מנהלת התכנית; על כתיבת פרוטוקולים והפצתם לחברי הוועדה; על הקמת צוותי תכנון לתכניות ועל ליווי עבודתם. אם עלו קשיים או דילמות בדרך – היה עליהן להעלותם לדיון בוועדות ההיגוי ולהוביל לפתרונן. נציגי השירותים השונים הביעו שביעות רצון גבוהה מעבודת שלוש יושבות הראש ותיארו אותן כמי שפועלות לקידום שיתוף הפעולה, למשל, על ידי שיחות אישיות עם חלק מנותני השירותים שמתקשים בכך. בשנה הראשונה התקיים קשר רופף בין יושבות הראש היישוביות לבין עצמן וחסר היה עדכון שוטף, דיון והתייעצות בדילמות משותפות, שהיה יכול לתרום לעיצובה של התכנית. החל מהשנה השנייה מוסד הקשר ביניהן; הן נפגשו כשלוש פעמים בשנה, היו בקשר טלפוני שוטף והביעו שביעות רצון רבה מכך.

ועדות ההיגוי היישוביות כללו נציגים ממגוון שירותים בכל יישוב. הן נפגשו במתכונת מורחבת כשלוש פעמים בשנה, וכן בצוותי עבודה שונים – 5-6 פעמים בשנה. בסך הכול הביעו המשתתפים שביעות רצון מפעולות הוועדות, מבחינת תדירות הפעילות, היקף הנוכחות ותוכני העבודה. בקריית ים סברו חלק מחברי הוועדה, כי העדכון שקיבלו על הפעילות בתכניות השונות לעתים היה מועט מדי. שיתוף הפעולה בין נציגי השירותים היה פורה בעיני משתתפי הוועדות במידה שווה בשלושת היישובים. זאת, למרות ההבדלים בתשתית שיתוף הפעולה עם כניסתה של התכנית ליישובים. כלומר, ניתן לומר כי התכנית הכוללת ביססה דרכי עבודה שתומכות בשיתוף פעולה בין הגורמים השונים העובדים עם

ילדים בגיל הרך ביישוב. ועדות ההיגוי בשדרות ובאור עקיבא כללו גם הורים יוצאי קווקז. בשלב פיתוח התכנית הושגה שותפות פורייה בין אנשי המקצוע להורים קווקזים בוועדה. בהמשך, בשלב הפעלת התכנית, פחתה מאוד מעורבותם שלהם, והיא תוארה כשולית ולא משמעותית.

5. מודל התכנית הכוללנית בשלושת היישובים

מודל התכנית שהתקבל בשלושת היישובים הוא כוללני בכמה מובנים; הוא פונה לשלוש אוכלוסיות יעד: ילדים יוצאי קווקז, הוריהם ואנשי המקצוע העובדים עמם. המודל כולל תכניות משלושה סוגים: תכניות הדרכה לאנשי מקצוע, תכניות אוריינות ושפה ותכניות העשרה לילדים והדרכה להורים. חלק מהתכניות מופעלות במסגרות היום וחלקן מופעלות כתכניות פנאי והעשרה בבוקר או אחרי הצהריים. בכל אחד משלושת יישובי התכנית, פעלו בסך הכול 4-5 תכניות.¹

מודל התכנית הכוללנית שהתקבל בשלושת היישובים דומה מאוד, אך יש הבדלים בין היישובים בדגשי התכנית. הבדלים אלה מושפעים, כפי הנראה, מהארגון שבו מועסקת יושבת הראש היישובית. בקריית ים, שם יושבת הראש היישובית עובדת במתנ"ס, הודגשו תכניות ההעשרה אחרי הצהריים. תכנית האוריינות ופיתוח החשיבה והשפה הופעלה אחר הצהריים כתכנית העשרה בדרמה ולא במסגרת גני הילדים. באור-עקיבא, יושבת הראש היישובית שייכת לאגף החינוך והודגשו התכניות בתוך הגנים. כך, למשל, תכניות ההעשרה להורים וילדים שנבחרו הם הקט-גן והצהרון, שהם חלק ממסגרות היום. בשדרות היה איזון בין תכניות העשרה לתכניות בגנים, אולי משום שיושבת הראש היא נציגת עמותה.

הבדל אחר בין היישובים היה היקף מצומצם יותר של פעילות התכנית הכוללנית בקריית ים; תכנית האוריינות, שפה ופיתוח החשיבה פעלה בתדירות נמוכה יותר ופעלה בה רק תכנית העשרה אחת לעומת שתי תכניות העשרה ביישובים האחרים. מובילי התכנית ביישוב הסבירו שבמקביל פעלה ביישוב גם תכנית פאקט לילדים יוצאי אתיופיה, והיה רצון למנוע עומס מהמערכת המקומית.

חברי ועדות ההיגוי הביעו שביעות רצון ממודל התכנית הכוללנית שהתקבל בכל יישוב, אך טענו כי הוא מצומצם מדי וכי כדאי היה להפעיל עוד תכניות העשרה משולבות לילדים ולהורים, ולתת מענים נוספים, כגון מגשרים בגני הילדים והדרכה פרטנית להורים.

6. תכניות הכשרה לאנשי המקצוע ברוח הגישה הרב-תרבותית

תכניות הכשרה לאנשי המקצוע ברוח הגישה הרב-תרבותית שהופעלו במסגרת התכנית הכוללנית הן ההשתלמות לגננות בנושא הטמעת גישה רגישת תרבות, שהופעלה בשלושת היישובים בשנה הראשונה והסדנה לאנשי המקצוע שהופעלה רק בקריית ים, בשנה השלישית.

ההשתלמות לגננות "גן פתוח לילדי העולם, קליטת עלייה בגני הילדים ברוח הגישה הרב-תרבותית" הייתה השתלמות יישומית באופייה והיא הועברה באמצעות הרצאות. ההשתלמות הועברה בשלושת היישובים בשנת הלימודים תשס"ד (2003-2004), בתדירות של אחת לחודש, לכל הגננות ביישוב (20-30

¹ לפירוט התכניות המרכיבות את המודל הכוללני בכל יישוב, ראה לוחבנספת, עמ' 13

גננות בכל יישוב). היא נועדה להציג בפני הגננות את תרבותם של יוצאי קווקז, לשנות את עמדתן כלפי יוצאי קווקז ולהקנות להן דרכי עבודה בגישה רגישת-תרבות. על פי שאלוני המשוב, חלק מן הגננות תפסו את הורי הילדים יוצאי קווקז כ"מוזרים", כ"שמרנים מדי" או כ"פרימיטיביים". לדבריהן, הודות להשתלמות הן למדו בעיקר להכיר את תרבותם של יוצאי קווקז. בתחומים של שינוי עמדות ויישום הגישה הרב-תרבותית תרומת ההשתלמות הייתה פחותה; סביר להניח שזאת, משום שנוסף להשתלמות עצמה לא ניתנה להן הדרכה מעשית בתוך הגן בהמשך להשתלמות, אף שהיא תוכננה במקור.

הסדנה לאנשי המקצוע בקריית ים הייתה חווייתית באופייה ונועדה לפתח את זהותם האישית של המשתתפים בה, כחברים בחברה רב-תרבותית, וכקולטים או נקלטים בתוכה. כמו כן, הסדנה עסקה בתקשורת וביחסים בין אישיים ומקצועיים בחברה רב-תרבותית. ההתייחסות הייתה למגוון התרבויות, ולא רק לתרבות הקווקזית. לא היה בסדנה זו מרכיב של הרצאות או מתן מידע על מאפייניה של תרבות זו או אחרת. בניגוד לסדנה לגננות, שהייתה לה תרומה מעטה לשיפור עמדות הגננות כלפי יוצאי קווקז, משתתפי הסדנה החווייתית דיווחו כי הסדנה תרמה מאוד לשינוי עמדותיהם וליצירת אמפתיה כלפי העולים וכלפי בני התרבויות השונות.

7. תכניות אוריינות ושפה

בכל יישוב, בחרה ועדת ההיגוי תכנית אוריינות מבין כמה תכניות שהוצעו, כדי לצמצם פערים בין ילדים עולים מקווקז לבין הישראלים הוותיקים במוכנות לכיתה א'.

התחלה מבריקה (אור עקיבא)

מטרת התכנית להקנות דרכי חשיבה, לפתח הנעה פנימית ללמידה ולהרחיב את יכולת האוריינות והשימוש בשפה, באמצעות מערכי שיעור מובנים בנושאים שונים, כגון: "כניסה לנעלי הזולת" או- "סיווג". התכנית פעלה בשישה גני ילדים שבהם עולים רבים מקווקז, 75% מהילדים שהשתתפו בתכנית היו יוצאי קווקז ו-25% בני ותיקים. הגננת-האם העבירה את התכנית בקבוצות קטנות בנות חמישה ילדים כל אחת, ובו זמן הגננת-המתגברת החליפה אותה בפעילות השוטפת של הגן. בחלק מהמקרים, הגננת המתגברת עבדה עם קבוצת ילדים, והגננת המשיכה לעבוד בגן כרגיל.

לצורך הערכתה הפנימית של התכנית דיווחו הגננות על רמתם של הילדים על פני סולם בן 1-5 דרגות בשלושה תחומים: 1. ויסות עצמי; 2. תקשורת ואוריינות; 3. מתמטיקה ואסטרטגיות חשיבה. הדיווח נעשה בשלוש נקודות זמן בכל שנה. הנתונים נאספו לגבי כל הילדים שהשתתפו בתכנית - יוצאי קווקז ובני ותיקים. הממצאים מראים כי אף שילדי הוותיקים שנבחרו לתכנית נבחרו בשל קשייהם, רמתם הייתה מעט גבוהה מרמתם של הילדים יוצאי קווקז, הן בתחילת השנה והן בסופה. יש לציין, שצפויה התקדמות בכל התחומים בשל התפתחות טבעית של הילד, מעבר לתרומת התוכנית. הציון הממוצע של ילדי הוותיקים בשלושת התחומים היה 2.76 בתחילת השנה, ו-3.96 בסוף השנה; בקרב ילדים יוצאי קווקז הציון הממוצע בתחילת השנה היה 2.40 ובסיום השנה 3.70. כלומר, ילדים יוצאי קווקז ושאינם יוצאי קווקז שהשתתפו בתוכנית, התקדמו במידה דומה. ההתקדמות הממוצעת של הילדים

שלמדו עם גננות-האם ועם הגננות-המתגברות הייתה זהה, וכך טווח ההתקדמות בשנה הראשונה בה פעלה התכנית ובשנה השנייה.

שפ"ע בגן (שדרות)

בנוסף לאוריינות לשונית ומיומנויות חשיבה, התכנית שפ"ע בגן (שפ"ע=שפה עשירה) עוסקת גם בחיזוק הביטחון העצמי ובשיפור מיומנויות תקשורת בין-אישית. במסגרת התכנית הגננות מכינות את מקבצי הפעילות בעצמן ואינן מתבססות על מערכי שיעור מוכנים. התכנית פעלה בחמישה גנים בקבוצות בנות 5 ילדים כל אחת, והיא נועדה רק ליוצאי קווקז. אף שגננות-האם היו אמורות להשתתף בהעברת התכנית, הן התקשו בכך, והיא הועברה לרוב על ידי גננות-מתגברות.

לצורך הערכת התכנית "שפ"ע בגן" רשמו הגננות-המתגברות בטבלאות נתונים על רמתם של הילדים במספר תחומים: תקשורת שפה ודיבור, התנהגות כללית והמצב החברתי-רגשי, בשלוש נקודות זמן: בתחילת השנה, באמצעה ובסופה. כל תחום הורכב ממספר פריטים, ובכל פריט צוינה רמת הילדים בסולם של 1 עד 4. בתחום התקשורת, השפה והדיבור חלה העלייה הבולטת ביותר - הציון הממוצע של הילדים היה 1.82 בתחילת השנה ו- 2.81 בסופה. בתחום ההתנהגות הכללית הציון הממוצע היה 2.74 בתחילת השנה, ו- 3.27 בסופה, ובתחום החברתי-רגשי - 2.65 בתחילת השנה ו- 3.08 בסופה.

אוריינות באמצעות דרמה (קריית ים)

נושאי התכנית הם אוריינות ותקשורת בין-אישית באמצעות דרמה. התכנית הופעלה כחוג העשרה אחר הצהריים, פעם בשבוע, במועדון ליוצאי קווקז ביישוב, עם 35 ילדים בשתי קבוצות. 80% מהילדים המשתתפים היו יוצאי קווקז ו-20% היו ילדיהם של ישראלים ותיקים. הילדים נבחרו לתכנית באמצעות הגננות בגנים ודרך המחלקה לשירותים חברתיים. אחת לחודש הגיעה המדריכה לכל הגנים שבהם לומדים הילדים המשתתפים בחוג, וסיפרה את הסיפור שעליו עבדו במסגרת התכנית. פעם בחודש התקיים מפגש משותף עם ההורים וארבע פעמים בשנה הייתה פעילות משותפת גם עם המשפחה המורחבת.

השוואה בין תכניות האוריינות בשלושת היישובים

מידת המוכנות של התכנית. התכנית "התחלה מבריקה" הייתה מובנית והתבססה על חוברות של מערכי שיעור מפורטים, והתכניות "שפ"ע בגן" ו"אוריינות באמצעות דרמה" נבנו על ידי מפעילות התכנית. הבדל זה לא השפיע על שביעות רצוןן של המפעילות, שהייתה גבוהה משלוש התכניות.

הכשרה לגננות-אם ולגננות-מתגברות. בתכנית "התחלה מבריקה" ההכשרה לגננות-אם ולגננות-מתגברות הייתה משותפת. היא התקיימה פעם בשבוע בשנה הראשונה ופעם בשבועיים בשנה השנייה. בתכנית "שפ"ע בגן" ההכשרה לגננות המתגברות הייתה בנפרד מגננות האם ובתדירות גבוהה יותר - אחת לשבועיים לעומת אחת לחודש וחצי בהתאמה. ההערכה הפנימית של "התחלה מבריקה" לא מצאה הבדל בהתקדמות הילדים שלמדו עם גננות האם לעומת הגננות המתגברות, כנראה, בזכות ההכשרה הזוהי לכל הגננות. לעומת זאת, נראה כי ההכשרה הנפרדת בתדירות נמוכה עבור הגננות-האם ב"שפ"ע בגן" פגעה ביכולתן להעביר את התכנית.

תכנית בגן או חוג אהה"צ. התכניות "התחלה מבריקה" ו"שפי"ע בגן" הופעלו במסגרת הגן לעומת התכנית "אוריינות באמצעות דרמה" שהופעלה כחוג העשרה אחר הצהריים. בתכניות שהופעלו במסגרת הגן השתתפו יותר ילדים: 90 באור-עקיבא ו-75 בשדרות לעומת 35 ילדים בקריית ים. כמו כן הילדים התמידו בתכניות בגן מתחילת השנה ועד סופה, לעומת תכנית ה"אוריינות באמצעות דרמה", בה הייתה נשירת ילדים, ולא ניתן היה לחייב את הנוכחות לאורך השנה. היתרון בהפעלת התכנית כחוג הוא הדגש הרב שניתן על פעילויות משותפות להורים וילדים.

משתתפים רק יוצאי קווקז לעומת שילוב של יוצאי קווקז וילדי ותיקים. בתכניות "התחלה מבריקה" ו"אוריינות באמצעות דרמה" רוב המשתתפים היו יוצאי קווקז וחלקם ילדי ותיקים. בתכנית "שפי"ע בגן" השתתפו רק יוצאי קווקז. הוריהם של הילדים שהשתתפו בתכנית "אוריינות באמצעות דרמה" הביעו את שביעות רצונם מהשילוב עם בני וותיקים, כיוון שזו הכנה טובה יותר לחיים בחברה הישראלית.

תחומי התועלת של התכניות. בנוגע לשלוש התכניות ציינו המפעילות והורי הילדים, כי הן הועילו לילדים בתחומים הרגשי והחברתי, הן עודדו את הילדים לדבר עברית וחיזקו אותם בתחום השפתי-אורייני. בנוגע לתכנית "אוריינות באמצעות דרמה" צוין גם כי היא תורמת לחיזוק הקשר בין ההורים לילדים.

8. תכניות המשלבות העשרה לילדים והדרכה להורים

נוסף לתכניות אוריינות, הופעלו גם תכניות המשלבות העשרה לילדים והדרכה להורים. באור עקיבא פעל קט-גן וצהרון, בשדרות פעלו התכנית "בוקר של אהבה" לגיל חצי שנה עד שלוש ומשחקייה לילדים בני 3-6 וכן פרויקט הקן. בקריית ים פעל "ליטף" להורים ולפעוטות גילאי חצי שנה עד 18 חודשים. ההערכה בחנה תוכנית אחת מבין התוכניות הללו בכל יישוב

קט-גן (אור עקיבא). מסגרת גן לילדים גילאי 2-3, ממשפחות מעוטות יכולת. התכנית פועלת ביישובים שונים, והיא מיועדת על פי רוב למשפחות שבהן האימהות אינן עובדות ומעדיפות שלא לשלוח את ילדיהן למסגרות יום, משיקולים כלכליים. רוב הילדים באים ממשפחות המטופלות במחלקה לשירותים חברתיים. התשלום לקט-גן סמלי ומדורג, לפי יכולתה הכלכלית של המשפחה. מטרתו העיקרית היא לספק מסגרת גן לילדים וכן, לעודד את האימהות לצאת לעבודה. במסגרת התוכנית הכוללנית באור עקיבא הופעל ה"קט-גן" 6 ימים בשבוע, כחמש שעות ביום וביקרו בו 23 ילדים, רובם יוצאי קווקז. צוות העובדות כלל גננת ושתי סייעות, אחת מהן דוברת רוסית. אימהות שרצו בכך יכלו להישאר בבוקר בגן ולשחק עם הילדים. בניגוד למסגרות קט-גן אחרות, בקט-גן זה לא היה מרכיב מובנה של הדרכת הורים בבוקר. זאת, מכיוון שרוב האימהות יצאו לעבוד ולא הייתה היענות לסדנאות הבוקר או אחר הצהריים. עם זאת, הגננת הדריכה ויעצה להורים בהזדמנויות שונות, כמו, למשל, בשעות הבוקר, כשהאימהות משחקות עם הילדים. הגננת גם מבקרת בבתיהם של חלק מהילדים. בקט-גן מתקיימות פעילויות משותפות להורים וילדים לקראת החגים. בין התרומות שציינו גננות ואימהות: יציאת אימהות לעבודה, שיפור העברית של הילדים, העשרה לילדים (שירים, ספרים, יצירה), הכנת הילדים לגן טרום חובה, עידוד העצמאות של הילדים וכיף לילדים. צוינו גם כמה קשיים: הקט-גן פעל במבנה בעייתי, עם משחקים בלויים במצב לא טוב, וקושי לגבות תשלום מן ההורים.

ליטף (קרית ים). תכנית ה"ליטף" היא תכנית לתינוקות גילאי ראשית הזחילה עד שנה וחצי, שאינם נמצאים במסגרת. מטרתה לספק העשרה לתינוקות ולפעוטות, תוך כדי מתן הדרכה להורים בנושאים שונים הקשורים להורות. התכנית הופעלה פעם בשבוע במועדון ליוצאי קווקז ביישוב. השתתפו בה כעשר משפחות, רובן יוצאות קווקז. התכנית הייתה כרוכה בתשלום סמלי ומדורג. כל מפגש כלל משחק חופשי של האימהות וילדיהן במתקנים ובמשחקים, המפוזרים בחדר וכן מפגש מונָה, שבו הפעילה מדריכת התכנית את האימהות והילדים בשירי משחק ובשירי אצבעות. בזמן הפעילות החופשית, נתנה המדריכה הדרכה בלתי פורמלית, תוך כדי התבוננות בתקשורת בין האימהות לילדיהן. האימהות סיפרו כי קיבלו מן המדריכה הן הכוונה ועזרה בפתרון בעיות ביחס לילדים, הן רעיונות לפעילויות ולמשחקים עם הילדים, וכי הן והילדים נהנו מן המפגש החברתי.

חוויה במשחקה (שדרות). תכנית לגילאי 3-6 ולהוריהם אשר נועדה לספק העשרה לילדים והדרכה להורים. התכנית הופעלה פעם בשבוע במעון יום של המתנ"ס אחרי הצהריים, והשתתפו בה כעשרים ילדים, רובם יוצאי קווקז. התכנית הייתה כרוכה בתשלום סמלי ומדורג. הפעילו אותה מדריכה מקצועית ומגשרת יוצאת קווקז. המפגשים כללו פעילות חופשית סביב שולחנות, באמצעות משחקים וחומרי יצירה וחצי שעה של פעילות משותפת לילדים ולהורים באמצעות מוזיקה ותנועה. בזמן הפעילות החופשית, הסתובבו המדריכה והמגשרת בין ההורים והילדים, התבוננו בפעולותיהם, והדריכו את ההורים. ההורים דיווחו על תרומת התכנית: בדומה לתכנית "ליטף", צוינו נקודות אלה: חיזוק קשרי הורים ילדים; חיזוק הביטחון של הילדים בחברה; מתן רעיונות למשחקים; יצירת מסגרת העשרה אחרי הצהריים ויצירת הזדמנות למפגש חברתי עם אימהות אחרות.

משתתפי שלוש התכניות ציינו לגבי התכנית שבה השתתפו כי היא היחידה מסוגה ביישוב וכי המענה שהיא נותנת אינו קיים במסגרת אחרת. בשלוש התכניות, רוב המשתתפים היו יוצאי קווקז ומיעוטם בני ותיקים. מדברי ההורים בראיונות עלה כי לא שמעו על התכנית הכוללת ליוצאי קווקז בגיל הרך ולהוריהם ולא ידעו שהתכנית שהשתתפו בה מופעלת במסגרתה, וסברו שריבוי המשתתפים מבני הקהילה הקווקזית הוא מקרי. רוב ההורים היו מרוצים מכך שבתכנית השתתפו גם ישראלים ותיקים, ולא היו מעוניינים שהתכנית תהיה מיועדת ליוצאי קווקז בלבד.

9. מיסוד והטמעה של התכנית הכוללת

לקראת סיום שלוש השנים של התכנית העריכו יושבות הראש היישוביות שיש סבירות גבוהה לכך שבסיום המימון של אשלים, התכניות לא תמשכנה לפעול, מכיוון שהרשויות המקומיות לא הקצו תקציבים להמשך הפעלתן, וכיוון שהתכנית נמשכה זמן קצר מדי ולא התבססה דייה.

למרות הערכות פסימיות אלה, בשניים מהיישובים המשיכו התכניות לפעול: בשדרות התכנית שפ"ע בגן המשיכה לפעול עוד בשנת הלימודים 2008-2009, בחמישה גנים. מרכז "מלידה להורות" שהוקם במסגרת התכנית הכוללת המשיך לפעול, וכן הופעלה תכנית ההעשרה "מעבר בטוח" כהכנה לכיתה א' לילדי גן חובה, יוצאי קווקז. באור-עקיבא, התכניות "מעגן" ו"קט-גן" ממשיכות לפעול באופן מלא והתכנית "התחלה מבריקה" המשיכה לפעול גם היא עוד ב 2008-2009 תשס"ט, על ידי גנות האם, אולם במתכונת מצומצמת.

סיכום

מודל התכנית שהופעל ביישובים השונים הוא אכן כוללני; הוא כלל תכניות מסוגים שונים (הכשרה, אוריינות, העשרה והדרכת הורים), הוא פנה לשלוש אוכלוסיות יעד (אנשי מקצוע, ילדים והורים), והוא כלל תכניות שפעלו במגוון מסגרות (במסגרות היום בבקרים, ובמרכזי תרבות ופנאי אחר הצהריים).

מודל התכנית שהתקבל בשלושת היישובים דומה; ההבדלים מושפעים מן האוריינטציה של הגוף שהוביל את התכנית ביישוב, ושאותו ייצגה יושבת הראש, ולא מהבדלים בצורכי אוכלוסיית היעד. נראה, שנוצר איזון מוצלח בין מתן מענה לצורכי האוכלוסייה, תוך מתן ביטוי לאוריינטציות המקצועיות והארגוניות של הגופים המובילים.

מודל התכנית הכוללנית משביע רצון, מאחר שהוא עונה על צרכיה העיקריים של אוכלוסיית היעד; אם כי היקף הפעילות היה מצומצם מדי בכמות המענים ובסוגי הצרכים.

הסדנה החווייתית להטמעת עבודה בגישה רב-תרבותית בקריית ים היתה משמעותית עבור המשתתפים, והם דיווחו על רושם רב יותר שהשאירה בהקניית גישה רב תרבותית ועמדות חיוביות בנוגע ליוצאי קווקז מאשר הקורס העיוני שניתן בנושא זה בהשתלמות לגננות.

תכניות האוריינות חיזקו את הילדים בתחום השפתי-אורייני ותרמו להם גם בתחום הרגשי והחברתי. תכניות האוריינות והשפה שפעלו בתוך הגנים פעלו בתדירות גבוהה יותר וניתנו ליותר ילדים והבטיחו נוכחות רצופה של הילדים בתכניות. עם זאת, הפעלת תכנית אוריינות כתכנית העשרה אחר הצהריים, אפשרה מעורבות גבוהה יותר של ההורים.

מעורבות קהילת יוצאי קווקז בתכנית הייתה מצומצמת. נציגי הקהילה היו מעורבים בעיקר בשלב איתור הצרכים ובחירת התכניות. בהמשך, כמעט שלא הייתה השתתפות של הורים יוצאי קווקז בוועדות ההיגוי. מעבר לכך, ההורים שהשתתפו בתכניות שהופעלו במסגרת התכנית הכוללנית, לא היו מודעים לקיומה של התכנית, ולכך שהתכנית בה הם משתתפים מיועדת בעיקר ליוצאי קווקז. עניין זה מחדד אתגרים נפוצים בתכניות כוללניות לקהילה ייחודיות: כיצד ליצור שותפות עם הקהילה, וכיצד לעורר את הקהילה לפעול למען עצמה מבלי לתיג אותה כאוכלוסייה חלשה?

לאחר סיום שלוש שנות המימון של אשלים, המשיכה התכנית לפעול בשני יישובים מתוך השלושה, במימון הרשות המקומית. אף שהתכנית הכוללנית הסתיימה, בשדרות ובאור עקיבא המשיכו לפעול חלק מתכניות האוריינות, ההעשרה וההדרכה להורים, עם דגש על אוכלוסיית הילדים יוצאי קווקז.

התכנית הכוללנית ביססה דרכי עבודה שתומכות בשיתוף פעולה בין הגורמים השונים ביישובים, העובדים עם כלל הילדים בגיל הרך ועם הוריהם (ולא רק עם יוצאי קווקז); באור עקיבא ובשדרות תרמה התכנית להעמקת שיתוף הפעולה ולמיסודו ובקריית ים היא תרמה ליצירתו.

ביבליוגרפיה

לייטנר-שורק, י'; אלנבוגן-פרנקוביץ, ש'; חיימוב-אילי, ר'; זסלבסקי ט'. 2004. **רשת-ביטחון - תכנית אסטרטגית לטיפול מערכתי בבני-נוער יוצאי אתיופיה בסיכון. ממצאי מחקר הערכה: דוח מסכם.** מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

קינג, י'. 1998. **קליטתם של עולי קווקז בשנות התשעים.** ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

קינג, י', אלנבוגן-פרנקוביץ, ש'; שורק, י'; דולב, ט'. 2005. **השתלבות יוצאי קווקז בישראל: צרכים, מדיניות ואתגרים לעתיד.** מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

Kubisch, AC., Auspos, P., Brown. P., Chaskin, RJ., Fulbright-Anderson, K., Hamilton, R. 2002.

Voices in the Field II: Reflections on Comprehensive Community Change. The Aspen Institute – Roundtable on Comprehensive Community Initiatives for Children and Families

לוח 2: הרכב התכנית הכוללנית לילדים יוצאי קווקז בגיל הרך ולהוריהם

מספר המשתתפים	מטרות התכנית	שם התכנית
תכניות הדרכה לאנשי מקצוע		
כ- 30 גננות בכל ישוב. בכל מפגש נכחו בממוצע 10-15 גננות.	הכרת הגישה הרב תרבותית (בניגוד לגישת כור ההיתוך) לקליטת ילדים עולים והוריהם בגני ילדים. הכרת המאפיינים התרבותיים של יוצאי קווקז והשתקפותם בהתנהגות הילדים והוריהם. פיתוח כלים של הגישה הרב תרבותית: כלי תצפית, עיצוב המרחב הפיסי, רכישת עברית כשפה שנייה ושימור שפת האם, שיפור קשר עם ילדים והורים עולים ושיתופם בפעילויות הגן.	השתלמות לגננות: גן פתוח לילדי העולם- קליטת עלייה בגני הילדים ברוח הגישה רב תרבותית. ישובים: אור עקיבא, קרית ים, שדרות
17 אנשי מקצוע.	להעמיק את ההבנה והידע בגישה הרב תרבותית ולפתח מיומנויות עבודה על פי גישה זו. לאתר את המחסומים האישיים והחברתיים ליישום גישה זו, לקבלם ולהתמודד עימם. להגביר רגישות בין תרבותית של נותני השירותים	סדנה לפיתוח והטמעת גישה רב תרבותית לאנשי מקצוע ישוב: קרית ים
6 גננות 200 ילדים.	הטמעתו של הכלי "מבטים" בגני הילדים. איתור ילדים בעלי צרכים מיוחדים והכנת תכניות התערבות מיוחדות עבורם בגנים. הפניית הילדים בעלי הצרכים המיוחדים למוסדות המתאימים לצורך אבחון וקבלת טיפול.	מעגן ישוב: אור עקיבא
תכניות אוריינות, שפה ופיתוח החשיבה		
91 ילדים מ- 6 גנים שונים	לפתח תהליכים קוגניטיביים יעילים, מיומנויות חשיבה, כישורי שפה וכישורי חיים (כגון ויסות עצמי, "כניסה לנעלי הזולת" ועוד). להגביר את אפקטיביות הלמידה אצל ילדים. לשפר את מיומנויות התיווך של הגננות.	התחלה מבריקה ישוב: אור עקיבא
49 ילדים בגילאי 4-6 שנים	קידום השפה, שימוש במושגים, מוכנות לכיתה א' מבחינה קוגניטיבית, רגשית וחברתית, חיזוק חברתי בסביבת הגן וחיזוק הקשר בין הורה לילד.	אוריינות באמצעות דרמה ישוב: קרית ים
75 ילדים, 5 גננות אם.	לקדם כישורי שפה ומיומנויות חשיבה ולחזק את הביטחון העצמי. לארגן סביבות למידה אינטגרטיביות לפיתוח אוריינות לשונית- ופיתוח התחום הרגשי-חברתי. ליצור מאגרי מידע וחומרי למידה. להגביר מעורבות הורים בנעשה בגן.	שפי"ע בגן ישוב: שדרות
תכניות הדרכה להורים והעשרה לילדים		
10 ילדים ו- 10 הורים. בממוצע 6-8 במפגש.	הקניית ידע על התפתחות פעוטות וחיזוק הקשר הורה ילד על ידי שירים, משחקים, דקלומים ופעילויות משותפות בחומרים שונים.	בוקר של אהבה לגיל חצי שנה עד שלוש. ישוב: שדרות
14 ילדים ו- 10 הורים.	הקניית ידע על תרומתם של משחקים שונים ללמידה ולהתפתחות הילדים ובילוי משותף של הורים וילדים באמצעות משחקים, שירים, סיפורים ושעשועי דמיון.	משחקיה – לילדים גילאי 3-6. ישוב: שדרות

מספר המשתתפים	מטרות התכנית	שם התכנית
5 משפחות.	ליווי משפחות צעירות על ידי מתנדבות, לפני ואחרי לידה, עזרה בהתארגנות וסדר יום, מתן תמיכה רגשית וסיוע בהתקשרות הורה-ילד, חיבור המשפחות לתכניות נוספות	פרויקט הקן : מלידה להורות ישוב : שדרות
24 אמהות ו-20 פעוטות. במוצע נוכחים בכל מפגש 10 אמהות וילדיהן.	חיזוק הקשר הורה-ילד. הגברת מודעות ההורים לצרכים ההתפתחותיים השונים של ילדיהם והגברת תגובות מותאמות לצרכים אלה. יצירת אוירה אמפטית, חמה ומכילה עבור ההורים והגברת ההערכה העצמית שלהם מתן גרייה מתאימה לילדים בגילאים הצעירים.	ליטף- התנסות חווייתית מודרכת להורים ופעוטות בגילאי 6-18 חודשים. ישוב : קרית ים
33 ילדים	מסגרת חלופית לילדים שאינם נשלחים למסגרת. חשיפת הילדים לגרייה, מותאמת לצרכי ההתפתחות שלהם. צמצום פערים בין ילדים יוצאי קווקז לבין ילדי הארץ טרם הכניסה לגן הילדים העירוני. הדרכה ותמיכה לאמהות. מתן אפשרות לאמהות לצאת לעבודה.	קט-גן – תחליף למסגרת יום, לילדים בגילאי 2-3 ישוב : אור עקיבא
25 ילדים	חיזוק והעשרה נוספים לילדי העולים בשעות הצהריים. מתן אפשרות להורים להשתלב במעגל העבודה ולשפר את איכות החיים של המשפחה.	צהרון ישוב : אור עקיבא